

कालो सूर्य उपन्यासमा व्यङ्ग्यविधान

प्रेमनारायण भुसाल*

(सारसङ्क्षेप : यस लेखमा विसं. २०३६ सालमा प्रकाशित नेपाली प्रयोगशील उपन्यास कालो सूर्यमा रहेको व्यङ्ग्य वा अभिव्यञ्जनाको विश्लेषण गरिएको छ । साहित्यकार तथा दार्शनिक भरत जङ्गम नेपाली साहित्य, दर्शन र समाजसेवामा सुप्रसिद्ध नाम हो, साहित्यिक र साहित्येतर विधामा समेत कलम चलाउने जङ्गमका उपन्यासमध्ये कालो सूर्य औपन्यासिक कथ्य, शिल्पशैली तथा व्यङ्ग्य र प्रतीकविधानका दृष्टिले समेत विशिष्ट छ । सामाजिक विषयवस्तुमा समाज सुधारका निम्ति इमानदारीपूर्वक विद्यमान विकृति र विसङ्गतिलाई अनावरण गर्ने जङ्गम मूलतः यथार्थवादी उपन्यासकार हुन् । उपन्यासमा व्यङ्ग्यप्रयोग तथा विषयवस्तुगत वैविध्यका कारण विशिष्ट रहेको विवेच्य उपन्यास कालो सूर्यभित्र अन्तर्निहित व्यङ्ग्यको खोजी प्रस्तुत लेखको मूल उद्देश्य हो । सिद्धान्त विशेषमा आधारित भएर भन्दा विविध कोणबाट कृतिको विहङ्गावलोकन गर्ने क्रममा उपन्यासकारको सामान्य र सङ्क्षिप्त परिचयसहित उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।)

शब्दकुञ्जी : व्यङ्ग्य, प्रयोगशील, विसङ्गति ।

१. विषय परिचय

नेपाली साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाएका भरतमणि जङ्गमको साहित्यिक नाम भरत जङ्गम हो । बहुमुखी प्रतिभाका धनी जङ्गमको जन्म विसं. २००४ साल मङ्सिर १० गते पिता गोविन्दहरि जङ्गम र माता इन्द्रकुमारी जङ्गमका ज्येष्ठ सन्तानका रूपमा काठमाडौँ उपत्यकाको ऐतिहासिक, संस्कृतिक नगरी भक्तपुरमा भएको हो । शिक्षित परिवारमा जन्मेका भरतमणि जङ्गमको औपचारिक अध्ययन स्नातकसम्म रहेको छ । स्वाध्ययनबाट विभिन्न विधा र क्षेत्रको ज्ञान आर्जन गरेका जङ्गमले विभिन्न साहित्यिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक, सामाजिक धार्मिक संस्थाहरूमा संलग्न भएर र भ्रष्टाचारविरोधी अभियन्ताका रूपमा सक्रिय भूमिका खेलेका छन् । **कालो सूर्य** भरत जङ्गमको पहिलो उपन्यास हो । संसारका विभिन्न १४ भाषामा अनूदित यस उपन्यासले नै जङ्गमलाई सशक्त र वरिष्ठ उपन्यासकारका रूपमा स्थापित गराएको देखिन्छ ।

भरत जङ्गमले साहित्यका विभिन्न क्षेत्रमा कलम चलाएका भएपनि उनको कलम गद्य विधामा कुशल रहेको छ । हालसम्म उनका चार उपन्यास, दुई प्रबन्ध सङ्ग्रह, एक गीत तथा मुक्तक सङ्ग्रह र एक कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । विभिन्न संघसंस्थामा रहेर काम गर्दा आफूले भोगेका र देखेका सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई टपक्क टिपेर साहित्यिक रूपमा प्रस्तुत गर्ने कुशल शिल्पी जङ्गमका **कालो सूर्य** (२०३६), **व्यूहचक्र** (२०४१), **रातो घाम** (२०५०) र **खपदेश** (२०६६) गरी चार ओटा उपन्यासहरू प्रकाशित छन् । आफ्ना कृतिमा नेपाली समाजमा मौलाउँदै गएका खराब आचरण, नातावाद, कृपावाद, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार

* श्री भुसाल बृहानीलकण्ठ स्कूलमा अध्यापनरत हुनुहुन्छ ।

र बेथितिहरूको अनावरण गर्न सिपालु जङ्गमका हरेक कृतिमा देशप्रेम, मानवतावाद, नैतिक र आदर्श समाजको कल्पना, भ्रष्टाचाररहित शान्त र समृद्ध राष्ट्रको अपेक्षा गरिएको छ। युगीन विकृति विसङ्गतिलाई निमित्त्यान्त पार्ने उच्च आकाङ्क्षाले घनीभूत यिनका कृतिमा अनेक बिम्ब र प्रतीका माध्यमबाट व्यङ्ग्यलाई उच्च प्राथमिकता दिइएको हुन्छ। वैचारिक दर्शनको प्रस्तुतिका दृष्टिले यिनको **रातो घाम** उपन्यास कम्प्युनिष्ट विचारको निकट देखिन्छ भने **खपदेश** उपन्यास पौरस्त्य आदर्श संस्कृति, नेवारी परम्परा र ऐतिहासिक भक्तपुरे आञ्चलिक परिवेश चित्रणमा सशक्त रहेको छ। विभिन्न सम्मान र पुरस्कारहरूले पुरस्कृत भरत जङ्गम भ्रष्टाचारविरोधी शास्त्रका स्रष्टाका रूपमा समेत स्थापित भएका छन्। उनको नवीन दर्शनमा आधारित भ्रष्टाचारविरोधी सिद्धान्तको त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा अध्यापनसमेत हुने गरेको छ।

भाषा, संस्कृति र राष्ट्रियतालाई मुटुमा राखेर इमानदारीपूर्वक समाजका विकृतिको उत्खनन र राष्ट्रिय सम्पदाहरूको महिमा वर्णनबाट पाठकहरूलाई मनोरञ्जन तथा व्यङ्ग्यात्मक रूपमा सामाजिक सुधारको चेतना सम्प्रेषण गर्ने जङ्गम औपन्यासिक कृतिमा व्यङ्ग्यलाई सफल प्रयोग गर्न सक्ने विशिष्ट साहित्यकार मानिन्छन्। उनको महत्त्वपूर्ण उपन्यास **कालो सूर्य**को साध्य नै व्यङ्ग्यविधान रहेको छ। समाजका अत्यन्त स्वाभाविक र परिचित विषयको उठानद्वारा गम्भीर भावप्रतिपादनमा व्यङ्ग्य नै शक्तिका रूपमा रहेको देखिन्छ। अद्यापि सिर्जन कार्यमा सक्रिय रूपमा जङ्गमबाट आगामी दिनमा अझै उच्चस्तरका गहन साहित्यिक सिर्जनाको अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

२. अध्ययनविधि

यस अध्ययनमा निम्नानुसारको अध्ययनविधि अवलम्बन गरिएको छ :

२.१ अनुसन्धानको ढाँचा : यो गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन हो। यसैले कृतिको अध्ययन गरी प्राप्त तथ्यको विश्लेषण गर्दै निष्कर्षमा पुग्ने काम गरिएको छ।

२.२ जनसङ्ख्या र नमुना छनोट : प्रस्तुत अध्ययनमा भरत जङ्गमद्वारा सिर्जना गरिएका सम्पूर्ण उपन्यासहरूलाई सम्पूर्ण जनसङ्ख्या मानी सोदेश्यमूलक नमुना छनोट पद्धतिका आधारमा कालो सूर्य उपन्यासको मात्र छनोट गरिएको छ।

२.३ तथ्याङ्क सङ्कलन : यस अध्ययनमा भरत जङ्गमका उपन्यासका बारेमा भएका अध्ययनहरू तथाविषयवस्तुलाई प्रकाश पार्न सक्नेविभिन्न पुस्तकहरूसमेतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ।

२.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन : यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको विश्लेषण गरिएको छ। यसका लागि विभिन्न प्रकाशित/अप्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका र लेख उपयोग गर्दै प्राप्त तथ्यको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ।

२.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया : सङ्कलित तथ्यको वर्णन, विश्लेषण र तुलना गरेर निष्कर्ष निकालिएको छ। आगमनात्मक विधि आत्मसात गरी उपन्यासको अध्ययनपश्चात् निष्कर्ष निकालिएको छ।

२.६ अध्ययनको सीमा : साहित्यकार भरत जङ्गमले नेपाली साहित्यका विविध विधामा कलम चलाएका छन्। उपन्यासबाहेका विधामा समेत उनको सिर्जना यात्रा प्रभावकारी र सफल देखिन्छ। प्रबन्ध, मुक्तक, कविता, गीत र उपन्यासहरू प्रकाशित भएका भए पनि एउटै लेखमा सबै विधा र कृतिको विश्लेषण असम्भव

भएकाले उनको पहिलो प्रकाशित उपन्यास **कालो सूर्य** (२०३६)मा अभिव्यञ्जित व्यङ्ग्यको मात्र अन्वेषण, विश्लेषण र छलफल गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको सीमा रहेको छ ।

३. सैद्धान्तिक पर्याधार

पौरस्त्य साहित्य चिन्तनमा गद्य विधाका बारेमा प्रशस्त अध्ययन-अनुसन्धान भएपनि गद्य विधाअन्तर्गत पर्ने उपन्यासका बारेमा भने चर्चा गरिएको छैन । यसैले नेपालीलगायत पौरस्त्य भाषा साहित्यका क्षेत्रमा उपन्यास सर्वथा नवीन र पाश्चात्य भाषिक चिन्तनको उपजका रूपमा भित्रिएको हो । “आख्यान तत्त्व प्रबल भएको र जीवनका सत्य बिम्बलाई ग्रहणीय, मननीय र अनुकरणीय बनाएर प्रस्तुत गरिने रचना विधालाई उपन्यास नामकरण गरियो । तर यस रचना विशेषले उपन्यास नाम प्राप्त गरेको त त्यति लामो समय नै बितेको छैन परन्तु उपन्यासमा निहित तत्त्वले मानव जीवनसँग सम्बन्ध राखेको समय भने मानव सभ्यताको समयक्रम जतिकै प्राचीन र शाश्वत भइसकेकोछ” (सुवेदी : १) ।

कथा र नाटकले जस्तै मानव जीवनका विविध पक्षलाई अँगालेर मनोरञ्जन तथा सामाजिक सुधारको सञ्चार गर्ने उपन्यास पद्य विधाको महाकाव्य समकक्षी ठहरिन्छ । महाकाव्यमा जस्तै जीवनको सर्वाङ्ग वर्णन तथा विशालकायाका कारण मात्र नभएर उपन्यासभित्र अन्तरनिहित औपन्यासिक वैशिष्ट्यका कारण पनि यस विधालाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिइएको पाइन्छ। प्रविधिको विकाससँगै मनोरञ्जनका अन्य साधनहरूको उपस्थितिले उपन्यासको अस्तित्व र उपन्यास पठनमा लाग्ने समय व्यवस्थापनमा हुने असहजतालाई मनन गरेर प्रविधियुक्त वर्तमान समयमा उपन्यासको औचित्यमाथि पनि बेला बेला प्रश्नहरू उठाइने गरेको देखिन्छ । “‘नयाँ उपन्यास’ आन्दोलनको इतिहासदेखि वर्तमानसम्मको इतिहासको लेखाजोखा गर्दा पनि यो कुरा प्रमाणित हुन आउँछ जुन देशमा अब उपन्यासको भविष्य छैन, उपन्यास मर्यो, उपन्यास भाषा र शैलीका लागि मात्र लेखिन्छ भनियो त्यही ठाउँमा उपन्यासको महिमाबारे सबभन्दा बढी चर्चा गरिएको पाइन्छ। उपन्यासको मृत्युको हरेक घोषणापश्चात् उपन्यास भन् प्रभावकारीरूप र वस्तुका साथ देखा पर्‍यो । उपन्यासप्रतिअविश्वसनीयताको युग भनिएको वर्तमानको ‘सञ्चारको युग’ का सन्दर्भमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ” (बराल : ८) । जीवनका सर्वाङ्गीण पक्षको विश्लेषण र वर्णन, सामाजिक सुधार र युगीन परिस्थितिको सशक्त चित्रणमा प्रभावकारी भूमिका खेल्नसक्ने उपन्यास गद्य साहित्यको बृहत् र उत्कृष्ट सिर्जना मानिन्छ। “उपन्यासमा मूलतः एउटा सारतत्त्व वा विचार हुन्छ, त्यही मूल विचारलाई पुष्टि गर्ने खालका अन्य सहायक विचारहरू पनि आउन सक्दछन् । उपन्यासमा विचारतत्त्व वा सारवस्तु कुनै स्वतन्त्र तत्त्व नभएर समग्र शरीर (उपन्यास) को सम्बन्धविन्दु हो । यसले अन्य तत्त्वसँग सामञ्जस्य राख्नुपर्छ, यो संरचनागत एकताको द्योतक हुनुपर्दछ” (सिवाकोटी : ४०-४१) ।

कृतिमा विचार पक्षलाई सशक्त रूपमा प्रस्तुतीकरण गरी सामञ्जस्य गर्नका लागि उपयुक्त किसिमको शिल्पशैली र चरित्रको आयोजना गर्नुपर्दछ । उपन्यासमा अवलम्बन गरिने रूप र वस्तु पक्षको मौलिकताले यसको प्रभावकारीता र मूल्यगत महत्तालाई स्थापित गर्दछ । जीवन र जगत्का यावत् पक्षको प्रस्तुतिलाई समेट्नसक्ने उपन्यास आधुनिक समाजको महाकाव्यका रूपमा रहेकाले यसले उठान गरेको विचार र प्रस्तुति शिल्पकामाध्यमबाट साहित्यिक मूल्य प्रकाश पार्नुका साथै समकालीन सभ्यता र भाषिक स्तरलाई समेत प्रतिनिधित्व गर्न सक्दछ। विषयवस्तुगत रूपमा अनेक क्षेत्रको चयन गर्ने स्वतन्त्रता उपन्यासकारमा रहेपनि सारगत रूपमा बृहद् आयाम, उपयुक्त पात्र चयन, परिच्छेदहरूको अन्विति र भावविधानमा सशक्तता उपन्यासका आफ्ना मौलिक पहिचान हुन्। यिनका माध्यमबाट उपन्यासकारले आफ्ना विचार, चिन्तन, दर्शन, दृष्टिकोण, अनुभव र अनुभूति तथा स्वकीय भोगाइहरूलाई अभिव्यक्त गर्ने गर्दछ। जुनसमग्र समाज, जाति, राष्ट्र र मानव मात्रका लागि उपयोगी र अर्थपूर्ण बन्न सक्दछ ।

नेपाली उपन्यास परम्परामा ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, पौराणिक, सामाजिक, मनोवैज्ञानिक, प्रगतिवादी र प्रयोगवादी उपन्यासहरू रचिने गरेका छन् । कथा र उपन्यासका केही अंशमा व्यङ्ग्यविधानलाई प्रविष्टि दिइएको भएपनि गद्यमा कृतिव्यापी रूपमा ज्यादै कम उपन्यासमा मात्र व्यङ्ग्यले प्रविष्टि पाएको छ। विवेच्य कृति **कालो घाम**मा व्यङ्ग्यलाई नै उपन्यासकारले उपन्यास लेखनको मूल उद्देश्य बनाएका छन् । यस अर्थमा प्रस्तुत उपन्यास नेपाली उपन्यास परम्परामा आफैमा फरक, मौलिक र विशिष्ट रहेको छ ।

४. छलफल र विश्लेषण

यस लेखलाई उपन्यासकारको अति सङ्क्षिप्त परिचय, उपन्यासमा संरचित परिच्छेद वा बारगत रूपमा समानधर्मी विषयवस्तुको एकत्रित रूपमा विश्लेषण र निष्कर्ष गरी विभिन्न खण्डमा व्यवस्थित गरी कृतिमा विद्यमान व्यङ्ग्यचेतलाई पहिल्याउने काम गरिएको छ ।

४.१ कालो सूर्य उपन्यासमा व्यङ्ग्यविधान

सामाजिक यथार्थवादी व्यङ्ग्यप्रधान 'कालो सूर्य' उपन्यासको शीर्षकीकरणदेखि आन्तरिक संरचना हुँदै सन्देशपर्यन्तको शिल्पशैलीर अभिव्यञ्जना व्यङ्ग्यत्मक आवरणले परिवेष्टित छ । जगत्लाई देदिप्यमान बनाउने सूर्यलाई नै 'कालो' वा कलङ्कितको आरोपणले लक्ष्यार्थमा ग्रहणग्रस्त वाखग्रास सूर्यको बिम्बोपस्थान गरे पनि सारभूत रूपमा सूर्यमाथिको कालो आरोपले नेपाली समाजका हरेक संरचनाका बारेमा जति बढी बोध हुँदै गयो त्यति बढी विकृति विसङ्गतिका पोकापुन्तुरा खुल्दै जाने वा समाजको चेतनाको स्रोत नै दूषित र कल्मष रहेको विसङ्गतिपूर्ण यथार्थलाई पटाक्षेप गरेको छ । "सूर्य समयचेतनाको केन्द्र पनि हो । त्यसले आफ्नो स्वाभाविक गुण वा धर्म उज्यालोभन्दा विपरीत किसिमको कालो विशेषण अँगालेबाट त्यो सूर्य ग्रहणग्रस्त हुनाको फलस्वरूप स्वाभाविकताको व्यतिक्रम वा विपर्यासको सङ्केत प्राप्त हुन्छ र 'कालो सूर्य' पदावलिको व्यञ्जना मर्यादा, आदर्श वा मूल्यको व्यतिक्रम भएको वा तिनीहरू उपर ग्रहण लागेको समय भन्ने बुझिन आउँछ । सूर्यलाई जगच्चक्षुवा जगत्साक्षी पनि भनिन्छ । सूर्य हाम्रो समयचेतना वा युगचेतनाको आधार हो। त्यसैले कालो सूर्यले आफ्नो समय वा युगको सामाजिक व्यतिक्रम वाविपर्यासको व्यञ्जना दिन खोज्दै सामाजिक व्यङ्ग्यात्मक उपन्यासका रूपमा लिइएको अनुभव हुन्छ" (त्रिपाठी : ६६४-६६५) । सातबारको माला वा शृङ्खलामा उनीएको उपन्यासको अन्तर्तन्तुलेमालाका प्रत्येक गेडीको मौलिक र अस्पृश्य सम्बन्धलाई सुरक्षित राख्दै म पात्रको सप्ताहव्यापी यात्राका माध्यमबाट अन्विति प्रदान गरेका छन्। विविध पात्रको संयोजनद्वारा प्रवृत्तिगत वैविध्य, मनोरचना,समाजका उच्च र सम्माननीय आवरणभित्र कुहिँदैगएको संवेदना, नीतिहीनता, अमानवीयता र दूषित चरित्रको उच्छ्वास ओकलिएको छ । "कालो सूर्य' र चक्रव्यूहमा नेपालको पञ्चायतकालीन राजनीतिक व्यवस्थाको प्रशासनका अव्यवस्थालाई, विकृतिलाई, विसङ्गतिलाई छर्लङ्ग्याउन प्रयास" (कोइराला : ६९९) गरिएको छ। सात दिनको सीमामा सङ्कुचित औपन्यासिक उडानले क्रमशः सात बारको मात्र सङ्केत गरेको आभास भएपनि वस्तुतःअनन्त, अनादि, अदृश्य र अगम्य समयको इयत्तालाई मानव मस्तिष्कले बोधगम्य रूपमा प्रस्तुत गर्दा सारा समय, कालखण्ड र पूर्ण समयावधि सातै बारभित्र अन्तर्गर्भित भएको बृहत् दृष्टिकोण र कुनैपनि दिन भ्रष्ट, नीतिहीन र दुष्ट प्रवृत्तिबाट अक्षुण्ण नरहेको अभिव्यञ्जना उपन्यासको प्रतिपाद्य सत्य रहेको प्रतीत हुन्छ ।

उपन्यास विषयवस्तुका दृष्टिले जुन विविध भेदअंगाल्ल पुग्दछ, त्यस सन्दर्भमा यो उपन्यास मोटामोटी मात्र नभई वास्तवमै सामाजिक उपन्यास हो र अझ त्यसमा पनि प्रतिपादनकोणका दृष्टिले व्यङ्ग्य नै यसको मूल लक्ष्य भएकाले यो व्यङ्ग्यात्मक सामाजिक उपन्यास हो । त्यसैले उपन्यासका कसीमा भन्दा व्यङ्ग्यविधाका सापेक्षतामा हेरेमा नै कालो सूर्यको सही लेखाजोखा गर्न सकिने देखिन्छ। यस कृतिको सामग्री सामाजिक छ, मूल लक्ष्य व्यङ्ग्य छ र कायाचाहिँ आख्यान-कथयिता म पात्रका सर्वेक्षक-व्यक्तित्वका निरन्तरताको फलस्वरूप स्थूल संयोजन प्राप्त गरेको त्यो औपन्यासिकता हो, जसलाई सामाजिक परिवेशको एकत्व र व्यङ्ग्यको केन्द्रीय प्रयोजनले समन्वित गरेको छ । सामाजिकताका टुक्राटुक्रा सामग्रीले सात कथा हुँदै औपन्यासिकतासम्म पुगी सो औपन्यासिकता साधन भनेर व्यङ्ग्यको साध्यलाई प्राप्त गर्ने प्रक्रियामै कालो सूर्यको विधागत वास्तविकता प्रकट हुन्छ” (त्रिपाठी : ६६७) । समाजका प्रत्येक एकाइमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने प्रशासन, राजनीति, व्यापार र कानूनका चक्रलाई अन्योन्याश्रित र परिपूरकरूपमा चित्रण गर्नकै लागि सात वारलाई क्रमशः प्रशासन, सहरिया नेपाली व्यापारी समुदाय, नेपालमा व्यापार व्यवसाय गर्ने भारतीयमूलका व्यापारी वर्ग, राजनीति, तिब्बती शरणार्थीका रूपमा नेपाल प्रवेश गरी व्यापारमा संलग्न व्यावसायी, ठेक्कापट्टा र प्रविधिका विज्ञ र कानूनलाई नै व्यवसाय बनाउने न्याय क्षेत्रका श्रीमान् र विद्वान्को केन्द्रीयतामा विसङ्गत नेपाली समाजको यथार्थलाई उजिल्याउने प्रयास गरिएको छ। “आइतबारदेखि शनिबारसम्म पूरै हप्ता कसैले उज्यालो देख्न नपाउनुबाट जीवनमा पर्ने नकारात्मक प्रभावको प्रस्तुति यस उपन्यासमा यथार्थपरक छ” (श्रेष्ठ : ६४८) । समाजका भ्रष्ट र दुर्गन्धित पक्षको उछितो काढ्ने प्रस्तुत उपन्यासले देशमा सत्त्वलाइरहेको सामाजिक, प्रशासनिक र राजनीतिक भ्रष्टाचारको यथार्थ विम्ब सिर्जना गरेको छ। “समष्टिगत रूपमा यस उपन्यासले यथार्थलाई बटुलेर देशभित्रका विभिन्न क्षेत्रहरूमा हुने गरेका भ्रष्टाचारहरूलाई औँल्याउँदै जनता र व्यवस्थापकहरूलाई सजग बनाउन ध्यानाकर्षण गर्दै निराशाको प्रस्तुतिबाट आशा खोजेको पाइन्छ” (केशरी : ६४२) ।

४.१.१ आइतबार र विहबार : प्रशासनमाथि व्यङ्ग्य

प्रशासन सामाजिक सुधार र राज्यप्रदत्त सेवा सुविधाको सुनिश्चित गर्ने आधुनिक राज्य प्रणालीको मेरूदण्ड हो। सरकारद्वारा नागरिकका लागि दिइने सेवा तथा राज्यसञ्चालनको आधारभूत संरचना मानिएको प्रशासनको चुस्तता र प्रभावकारितामा राज्यसंयन्त्रको सबलता र दुर्बलताको मापन गरिन्छ। कर्मचारीतन्त्रको स्वच्छता र सफलता उनीहरूलाई दिइएको उत्प्रेरणा र सन्तुष्टिमा भर पर्ने भएकाले राज्यले जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त हुन सक्ने पारिश्रमिकको व्यवस्था पनि गरेको हुन्छ। नेपालका सन्दर्भमा सरकारी सेवामा संलग्न इमानदार र लगनशील तल्लो तहका कर्मचारी जागिर गरेर जीविकोपार्जन गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेको यथार्थको अनावरण उपन्यासमार्फत भएको छ । जीविकोपार्जन र घर परिवारलाई न्यूनतम सुविधा उपलब्ध गराउन उपन्यासको पात्र जीवन सुब्बा हाकिम रिभाउन हरेक तरहले चाकडीमा संलग्न हुनुपर्ने बाध्यताको सिर्जना गरी आत्मसम्मान र अस्तित्व उच्चपदस्थ हाकिमका पाउनुमा विसर्जन गर्नुपर्ने बिडम्बनापूर्ण अवस्थाको स्वाभाविक र यथार्थपरक चित्रण भएको छ । गाँस, बास र कपासजस्तो आधारभूत आवश्यकतासमेत पूर्ति नभएको अवस्थामा सहरी तथा उच्च पदस्थ कर्मचारीको तडकभडक एवम् अनैतिक कामसमेत अनुसरणीय र आदर्श व्यवहार बन्न सक्ने कर्मचारीतन्त्रको कटु यथार्थपरक मनोरचनाको व्यङ्ग्यात्मक शिल्पद्वारा शल्यक्रिया गरिएको छ। भ्रष्टाचार नगरे पीडित बन्नु पर्ने अवस्थाको चित्रण गरी

अन्ततः सदाचारीले पनि आत्मसम्मान गुमाउँदै भ्रष्ट संसारमा रमाउने परिस्थितिको सिर्जनाद्वारा उपन्यासकार समग्र सामाजिक संस्कारप्रति व्यङ्ग्यवाण प्रहार गर्दछन् । भ्रष्टाचारमा संलग्न नभएर विगतमा भोग्नुपरेका पीडा र सहनुपरेको अभावका व्यथाप्रतिको पश्चात्तापभावले उक्त कुरालाई सशक्तरूपमा उपस्थापन गरेका छन् । “हेर जुन फाइलमा म केही लेख्न चाहन्थेँ, त्यही फाइलमा मेरो जीवन बदलियो । मैले आजसम्म यही नगरेँ दुःख पाएको रहेछु । जागिर खाएपछि सुभबुभलाई विर्सिएर आज्ञापालन गर्नुपर्दो रहेछ” (जङ्गम : २१) ।

प्रशासनतन्त्रमा भ्याङ्गिएको भ्रष्टाचारको पीडा नेपाली मात्रले भोग्नुपरेपनि यसको लाभ उठाउन भारतीय व्यापारी मात्र होइन, तिब्बती शरणार्थीसमेत सफल भएको प्रसङ्ग बिहिवारको कथावस्तुमा प्रस्तुत गर्दै उपन्यासकारले विकासप्रशासनको कुरीतिलाई उदाङ्गो पारेका छन् । एउटा स्वतन्त्र राष्ट्रको समग्र प्रशासन र कानूनलाई कुनै पनि हैसियत नभएका शरणार्थीले हातमा लिँदै सर्वसाधारण नेपालीमाथि अन्याय र शोषण गर्न थाल्दा स्वयम् प्रशासन र कानून मतियार बन्ने अवस्था सिर्जना हुनु कुनै पनि राष्ट्रभक्त नागरिकलाई पाच्य हुने कुरा होइन तर विडम्बना यस्तै घटनाले प्रश्रय पाइरहेका छन् । संस्कार, संस्कृति, मानवीय तथा नैतिक मूल्यमा आएको चरम ह्रास र राष्ट्र तथा अर्थलोलुप प्रवृत्तिले राष्ट्रिय स्वाभिमान धरापमा पर्दै गरेको भावाभिव्यञ्जन आठ वर्षअघि तिब्बतबाट भागेर काठमाडौँ आई दुई नम्बरी कामबाट देशकै नामी व्यापारी बनेको दोक्पा उर्फ दोर्जे लामाका गतिविधिले पुष्टि गर्दछ । दोर्जे देशको फितलो प्रशासन र कानूनका कारण आफू लाभान्वित भएकामा मात्र मख्ख छैन बरू नेपाली विधिविधानभन्दा माथि बसेर आफ्नै इच्छानुसार अवैध काम गर्न सक्ने क्षमतामा गौरवबोध गर्दछ । “हामीलाई कसैले केही गर्न सक्दैन । तपाईंलाई थाहा छ ? केही महिनाअघि ५ लाखको अवैध सामानसहित पक्राउ खाएको व्यक्ति अहिले आरामसँग हिँडिरहेछ । उसलाई कानूनले कुनै छेकथुन गर्न सकेन । तपाईं जो अवैध भन्नुहुन्छ, त्यो वैध हो । किनभने कानूनको नजरमा हामी सधैँ सफा छौँ, राम्रा छौँ, असल छौँ” (जङ्गम : ११३) । प्रजातन्त्रमाथि अड्कुश लागेको तथा प्रगतिशील कामकुरा गरे अत (अराष्ट्रिय तत्त्व)को आरोप लगाई चरम यातना दिने तत्कालीन परिस्थितिमा राज्यसंयन्त्रमाथि यहाँभन्दा ठूलो व्यङ्ग्य र विरोध के नै हुन सक्दछ र ? राज्यसंयन्त्र निकम्मा र विदेशीको सहयोगी बनी आफ्नै नागरिकका हक अधिकार कुण्ठित गर्ने मात्र होइन, शोषणको चक्रव्यूहमा होम्न उद्यत छ, भन्ने भाव निष्पादनमा उपन्यासकार सफल छन् ।

राजनीति, कर्मचारीतन्त्र र कानून सारा क्षेत्र भ्रष्टाचारको दूषित सञ्जालभित्र घुम्न थालेपछि इमानदार, राष्ट्रभक्त र नैतिकवान् व्यक्ति एकलो वृहस्पति बन्ने यथार्थ शुक्रवारका घटनाक्रममा प्रस्ट भएको छ । निर्माण व्यवसायी विक्रम स्वयम् इमान, जमानबाट स्खलित भएर मात्र सम्पन्न अवस्थामा रहन सकेको स्वीकार्दै इमानदार इन्जिनियर तीर्थरत्न आफ्नै इमान जमानका कारण भन्डै विदेश पलायन हुनुपरेको सामाजिक विकृतिको विद्रूप चित्रण यहाँ भएको छ । नेपालको वास्तविक स्थिति बुझेकै कारण तीर्थरत्नलाई उनका बुबाले नेपालमा बाँच्नलाई बाङ्गो रूखलाई सोभो र कालोलाई सेतो भन्नुपर्दछ तर तिमी त्यसो नगर्नु, राष्ट्रघात र अनुचित लाभका पछि नलाग्नू भन्ने अर्ती दिएका र सोही अर्ती शिरोपर गर्दा दसौँ वर्ष आफ्नो पदबाट बढुवा हुन नसकेको, साथीहरू समय र परिस्थितिअनुसार चलेकाले अगाडि बढेका तर आफू इमानदार भएकैलेपछि परेको यथार्थको बोध भएपनि गलत बाटोमा जान नचाहेका कारण कर्मचारीतन्त्रमै पनि असल नियतका मानिस छन् तर कालो सूर्यको दुष्प्रभावका कारण उनीहरू शब्दहीन र निरीह बनेका छन् भन्ने कुरालाई प्रकाश पारेको छ । राज्य निर्मित संरचनाको गुणस्तर कमसलहुनु, नागरिकले उचित सेवा

सुविधा प्राप्त गर्न नसक्नु, इमानदार व्यक्ति आफ्नै सहकर्मीको समूहबाट बाहिरिन पर्नु, सबैले आर्थिक उन्नतिलाई नै सफलताको कसी ठान्नु, कागजी प्रक्रियामात्र पूरा गरेर हुँदै नभएका र बन्दै नबनेका योजनाका रकम कुम्त्याउनुजस्ता विकृतिले सेतो सूर्य उदाउने वातावरणलाई धमिल्याउँदै विकृतिरूपी राहुकेतुबाट खगास बनेको नीति, मर्यादा र सुशासनका पक्षहरू खोतल्ने काम प्रस्तुत प्रकरणमा भएको देखिन्छ । मन्त्रालयपिच्छे भेटिने बेरूजुका खात, अख्तियारद्वारा ससाना माछा मात्र पक्रिने चेस्टा, निर्माण भएको एकदुई दिनमै भत्कने सडक र ढल, राज्यको दोहनमा मात्र लिप्त प्रशासनतन्त्रका विकृतिको पर्दाफास गर्न प्रस्तुत उपन्यास कहिले व्यङ्ग्यको किनारैकिनार त धेरैतिर नेपाली सामाजिक यथार्थका छालहरूमा डुबुल्की माउँ अघि बढेको अनुभव हुन्छ । कृतिमा आएका घटना र प्रसङ्ग देशको राजधानीमा मात्र होइन, दूरदराजका हरेक एकाइमा सामान्यीकरण हुनसक्नु प्रस्तुत उपन्यासले नेपाली समाजको सशक्त प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने पहिचान प्राप्त गर्नु पनि हो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन।

४.१.२ सोमबार : नेपाली व्यापारीमाथि व्यङ्ग्य

सर्वसाधारणलाई सेवा दिने तथा सीमित फाइदा लिने उद्देश्यले वाणिज्य व्यापारमा संलग्न भए पनि राज्यसंयन्त्रको लगाम बाहिर भएमा कालोबजारीले मौलाउने अवसर पाउँछ । बजारभाउ नियन्त्रण तथा नियमनको जिम्मेवारी पाएको राज्यसंयन्त्रको निकायको घाँटी नाफाखोर व्यापारीसँग जोडिएमा आमनागरिक अझ निम्न आय हुने नागरिकको कति विचल्ली होला ? गरिबीको दुष्चक्रमा कुहिरोको काग बनेका जनताको त्राण गर्ने भूमिकामा रहेको सरकारका गतिविधि हुने खानेलाई नै चुलिने अवसर दिलाउन उद्यत देखिन्छन्। फलतः प्रकृतिका काखमा जन्मेहुर्केका अकल्पित तोपबहादुरहरू सर्वत्र लुटिन्छन् र विवश हुँदै आफैलाई लुटाउन विदेशीभूमिमा पलायन हुन्छन् । सिङ्गो नेपाली निम्न वर्गीय समाजको प्रतिनिधि पात्र तोपबहादुरले कडा परिश्रम गरी सञ्चय गरेको थैलीबाटामैठगिनु र अवशिष्ट रकम पनि काठमाडौँका गल्लीमा रित्तिनुलाई उपन्यासकार प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दै सबैतिर हन्डर खाई परदेशमा पसिना पोख्न विवश नेपालीको दुर्दान्त अवस्थाको विदीर्ण चित्र उताउँछन् । “तोपबहादुरजस्ता इमानदार श्रमजीवि यो देशले गुमायो । बुढाबुढी आमाबाबुले एउटासहयोगी छोरा गुमाए। उसकी बहिनीले माया गर्ने एउटा दाइ गुमाई” (जङ्गम : ४१) । देशभित्रको खपत धान्न नसक्ने वस्तु निर्यातको अनुमति दिने सरकारी निकायको अकर्मण्यता तथा कृत्रिम अभाव सिर्जना गराई खुलेआम लुटतन्त्र मच्चाउने कथित ठुलो घरानाका व्यापारीकोनियत जसरीपनि अर्थोपार्जन गर्ने रहेको कुरा उपन्यासमा उदाङ्गिएको छ । राज्य संरक्षित निगमहरूदुवानी र वितरणको व्यवस्थापनमा असक्षमत छँदै छन्, यसका अतिरिक्त बजारमा नभएका चिजविज पनि सहज उपलब्ध छन् भनी भुठको खेती गर्न निमग्न छन् । महङ्गी नियन्त्रणमा सम्बन्धित निकायको उदासीनता र व्यापारी वर्गको लाचारीपनको सिंकार सोभासिधा जनता भइरहेको सन्दर्भमा पारिवारिक विखण्डन र विदेश पलायनका कहालीलाग्दा घटना बढ्दै गएका छन्। कर्मचारीतन्त्रको अव्यवसायीकरणका कारण शासनसत्ता, उद्योग-व्यवसाय र ठेक्कापट्टा मात्र होइन, तस्करीजन्य कार्यसमेत मिलोमतोमा हुनेगरेका असङ्गत, अव्यवस्थित र विद्रूप समाजको विश्रुङ्खल छवि अभिव्यञ्जित भएको महसुस हुन्छ । देशअनुसारको भेष भनेजस्तै देशभित्रको अभावले हरेक व्यक्तिका चुलोचौकोमा समस्याको चाड लगाइदिने मात्र होइन, दिनानुदिनको मूल्यवृद्धिले तनावको पारोसमेत रन्काइदिएको देखिन्छ। निमुखा नेपालीहरू व्यापारी सिर्जित अभावका कारण तर्पिँदा पनि आम नागरिकको अभिभावक राज्यसंयन्त्र मूक बसिदिँदा नुनतेलको जोहो गर्न

हजारौं तो पबहादुरहरू परायकादौलो हुक्न विवश भएका छन् । आफ्नै मातृभूमिमा लुटिएर विदेशीको दासता ग्रहण गरी प्राण बचाउन बाध्य नेपाली युवा पुस्ताको मनोग्रन्थिको प्रकाशनद्वारा उपन्यासकारले देशभित्र सुशासन र सामाजिक न्यायको अवसान भइसकेको यथार्थलाई व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

४.१.३ मङ्गलबार : भारतीयमूलका व्यापारीमाथि व्यङ्ग्य

राज्यप्रणालीको हुकहुकी अर्थतन्त्र विदेशी नागरिकको पञ्जामा परिसकेकाले स्वदेशी नागरिकहरू आफ्नै मुलुकमा विदेशीसामु नतमस्तक बन्नुपरेका विसङ्गत घटनाहरूको प्रकाशनसँगै कालो सूर्यको विकिरणबाट तहसनहस समाजको उन्मुक्ति कामना मङ्गलबार परिच्छेदमा रहेको छ। सरकारी कार्यालयबाट सहजै छोटो समयमा सम्पादन हुने कामका लागि पटकपटक धाउँदा बेवास्ता र उपेक्षा व्यहोरेको 'म' पात्रको औडाहा र छटपटीलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउन नेपाली सेवाग्राहीप्रति उदीसन परन्तु भारतीय व्यापारीकागोडा मल्ल तत्पर कर्मचारीतन्त्रले भूमिका खेलेको देखिन्छ। नेपाली नागरिकले नेपालका सरकारी कार्यालयबाट कानुनसम्मत काम सम्पादन गराउन विदेशीमूलका व्यापारीको सोर्सफोर्स लगाउनुपर्ने विडम्बनापूर्ण अवस्थाले नेपाल सार्वभौमसत्ता सम्पन्न स्वतन्त्र राष्ट्र भनिएपनि राज्यका हरेक एकाइ विदेशीका कठपुतली बनिसकेको कटु यथार्थको पटाक्षेप भएको छ । यसैले त राज्यप्रणालीप्रति वितृष्णाभाव भएपनि स्वाभिमानी 'म' पात्र विदेशी व्यापारीलाई धनसम्पतिभन्दा समाजिक इज्जत-प्रतिष्ठा महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले आफू अर्थलोलुपनबन्ने दृढ र स्वाभिमानी विचार प्रकट गर्न पुग्दछन्। "हेर्नुहोस् ! महेश कुमारजी, तपाईंले भनेको कुरा म मान्छु । पैसाले सबैथोक हुन्छ तर पनि म तपाईंले भनेको कुरा गर्न तयार छैन । ...रूपियाँको फेरमा कहींकतै मेरो इज्जतमा दाग लाग्यो भने रानीपोखरीमा हाम फाल्नुबाहेक अरू कुनै बाटो रहँदैन । तपाईं पो आफ्नो देशबाट, समाजबाट बाहिर हुनुहुन्छ" (जङ्गम : ५३) ।

नेपालका ठुला व्यापारीकारूपमा चिनिएका शान्तराम जेटियार किसुन केवडीवाला नेपाली अर्थतन्त्रका भाइरस हुँदाहुँदै पनि राज्यबाट संरक्षण पाइरहेका छन् । उनीहरूले नेपालको फितलो कानुनको फाइदा मात्र लिइरहेका छन् । राज्य संयन्त्रले सुशासन कायम गर्न नसक्दा उदारीकरणका नाममा विदेशीहरूले नेपालीमाथि शोषणको चक्र चलाएको तथा तिनै व्यापारीबाट परिचालित प्रशासन संयन्त्रका कर्मचारीको स्वार्थ बाभिएका कारण महङ्गी नियन्त्रण आकाशको फल आँखातरी मर् सावित भएको छ । सेवानिवृत्त राष्ट्रसेवक जीविकोपार्जनका लागि पर्याप्त हुन नसकेको निवृत्तिभरणका कारण तिनै विदेशी व्यापारीका कारिन्दा बन्नुपरेको कहलीलागदो बिम्बोपस्थान गरी हाम्रो स्वतन्त्रता र सार्वभौमिकता मात्र शब्दमा सीमित रहेको ध्वन्यात्मक अर्थ सम्प्रेषण भएको छ। भारतीय व्यापारीको नियत नेपाली जनतामा चेतनाको विकास हुनुभन्दा अगाडि नेपाली स्रोतसाधनको दोहन तथा नेपालीमाथि शोषण मात्र गर्नु रहेको तथ्य उद्घाटन केवडीवालाको संवादबाट प्रस्ट भएको छ। स्पष्टरूपमा भन्दछ, "यहाँका मान्छेमा चेतना नआएसम्म हामीले बटुलिसक्नुपर्दछ" (जङ्गम : ६७) । त्यसो त नेपालका उच्च पदमा रहेका पूर्वप्रशासक शान्तरामजस्ता निर्दयी व्यापारीका नोकरकाहैसियतमा नारिएका छन् । त्यतिमात्र होइन, क्षणिक स्वार्थका कारण अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त शशी राणा भारतीय व्यापारीकी एजेन्टका रूपमा सक्रिय रहेकी छन् । यी सब घटना र प्रसङ्गले नेपाली अर्थतन्त्रको रिमोट कन्ट्रोल भारतीय व्यापारीका हातमा रहेकाले यहाँका राजनीति, प्रशासन, अर्थनीति, कानुन लगायतका सम्पूर्ण कुरा पर्दाभित्रबाट उनीहरूले नै सञ्चालन गरिरहेका छन्। नेपाल र नेपालीप्रति

अनुत्तरदायी नियम कानून तथा कार्यविधि बन्नुको जड पहिचान गर्दै नाममात्रको स्वतन्त्र राष्ट्र नेपालमा सेतो घाम लाग्न नसक्नुका बहुआयामिक पक्षमाथि प्रकाश पार्न मङ्गलबार परिच्छेद अति सफल देखिन्छ ।

व्यापारका नाममा औपनिवेशिक व्यवहार गरिनु अनौठो घटना होइन। इस्ट इन्डिया कम्पनीका माध्यमबाट अङ्ग्रेजले भारतमाथि शासन गरेको घटनाको छनक आउने गरी भारतीय व्यापारीहरूले व्यापारको काँचुलीभिन्न बसेर सारा नेपाली अर्थतन्त्र, राजनीति र प्रशासनमाथि नियन्त्रणकारी भूमिका खेलेका कारण उनीहरूको इसारामा राष्ट्रिय नीति नियम बन्ने गरेको सन्दर्भ टङ्कारो रूपमा उपस्थित भएको छ । यी सबको कारण दरिद्र मनोवृत्ति भएका व्यक्तिहरू राजनीति र प्रशासनमा हावी हुनु हो भन्ने लेखकीय ठम्याइ रहेको छ । नेपाली समाजमा भ्याङ्गिएका यी तमाम विकृतिको समूल अन्त्यका लागि सशक्त प्रतिकारमा जनसमूह उत्रनै पार्ने अन्यथा देशमा सेतो घाम लाग्नै नसक्ने उद्घोष उपन्यासकारको अन्तर्मनबाट अभिव्यञ्जित भएको देखिन्छ।

४.१.४ बुधवार : नेताप्रति व्यङ्ग्य

राष्ट्रको रक्तसञ्चार अर्थव्यवस्था भएजस्तै मस्तिष्क राजनीति हो । राजनीति परिस्कृत भएमा र राजनीतिमा दूरदर्शिता रहेमा मात्र देशमा सुशासन तथा आमूल परिवर्तनले स्थान पाउँछ तर राजनेता नै अनुशासनहीन, अनैतिक र भ्रष्ट भएमा जनताको स्तर खस्कै जान्छ, र अन्ततः राष्ट्रको अस्मिता र अस्तित्वमाथि नै प्रश्न चिन्ह लाग्न सक्दछ । बुधवारलाई राजनेताको परिच्छेद चयन गर्नुका पछाडि बुध ग्रहको बौद्धिक क्षेत्राधिकार र प्रभावलाई समेत सङ्केत गर्ने मनसाय उपन्यासकारमा रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ । राष्ट्ररूपी शरीरका हरेक अङ्गमा कालो सूर्यको दुष्प्रभाव परिरहेको सन्दर्भमा राष्ट्रिय नीति निर्माणमा प्रत्यक्ष भूमिका खेल्ने सम्पूर्ण नीतिको पथप्रदर्शक राजनीति पनि अछुतो रहन सकेको देखिन्छ। अति सामान्य अवस्थाबाट राजनीतिको टेकोमा उभिएका भूतपूर्व मन्त्रीको अहंकार र आचरणले राजनीति अनैतिक र फोहोरी खेलमात्र हो भन्ने लोकविश्वासलाई पुनर्जीवित गरेको छ । होटलमा बसेर विदेशी मदिरा सेवन गर्ने पूर्वमन्त्री नशाले लट्टिएपछि आत्मनियन्त्रण गुमाएका र विचेत हुने गरी रक्सी खाएकैले भद्रकालीको बिच बाटैमा पाइन्टसमेतनखोली पिसाब गरेको प्रसङ्गले राजनीतिलाई लाजनीतिमा परिणत भइसकेको व्यङ्ग्यभाव प्रस्तुत गरेको छ । कृपात्र नै नीति निर्माणका उच्च पदमा आसीन भएपछि राष्ट्रको दुर्दशा तथा अन्य सज्जन व्यक्तिको मानमर्दन हुने यथार्थलाई ध्यान दिई उपन्यासकार योग्यलाई योग्य स्थानमा राख्न नसक्दाको पीडालालाई सामान्यीकरण गर्न सफल भएका छन् । “उनको बिजोक देखा हाँसो उठ्यो। उनले त पाइन्ट नै फुकाल्न भ्याएनछन्। उनलाईधिस्याउँदै मोटरछेउ ल्यायौँ । त्यस्ता उच्च ओहोदा (मन्त्रीजस्तो) सम्हाल्ने व्यक्ति यस्तो भएकामा चिन्ता लाग्यो” (जङ्गम : ७६) । नैतिक धरातल नै नभएका पाखण्डी व्यक्तिहरू हावी भएपछि राजनीति मात्र होइन, जुनसुकै क्षेत्रले पनि बदनामीबाहेक अरु पाउने सम्भावना रहँदैन । मन्त्रीका असङ्गत व्यवहार तथा आफ्नो ड्युटी गर्ने प्रहरीका बाध्यता र उपहासपूर्ण चित्रणले राजनीतिका नाममा बेथितिलाई प्रश्रय दिने भ्रष्ट, संस्कारहीन, अदूरदर्शी र चरित्रहीन नेतृत्वलाई आफ्नो भूमिका र संस्कारको आत्मालोचना गर्न प्रेरित गर्ने अपेक्षा राख्न सकिन्छ ।

देश र जनताका लागि बफादारीपूर्वक काम गर्ने प्रण गरेर पदासीन भएका नेताबाट भ्रष्ट कार्य गरी सयौँ व्यक्तिलाई वर्षभर खान पुग्ने रकम मनोरञ्जनका नाममा नशामा खर्चिनु राजनीतिक बेथितिको सशक्त

उदाहरण हो। घमण्डी, स्वार्थी र देश एवम् जनताप्रति अनुत्तरदायी नेताका दिनचर्याका माध्यमद्वारा राष्ट्रको ढुकुटी रित्याउने नेताप्रति उपेक्षाभाव सिर्जना गर्नु र राजनीतिमा सानो सङ्ख्यामा रहेका सदाचारी नेतृत्वलाई यस्ता क्रियाकलापमा संलग्न नहुन खबरदारी गर्ने महत्त्वपूर्ण भूमिकासमेत उपन्यासले खेलेको देखिन्छ।

४.१.५ शनिबार : कानूनभित्रका छिद्रहरूमा व्यङ्ग्य

आधुनिक राज्य प्रणालीमा शक्ति सन्तुलन तथा आमनागरिकका सार्वभौम अधिकार संरक्षणका लागि स्वतन्त्र न्यायपालिकाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने गरेको छ । नीरक्षीरविवेकी न्यायमूर्तिबाट बिना कुनै पूर्वाग्रह न्याय सम्पादन गरिने भएकाले नै न्यायिक पुनरावलोकनमाथि हतपत्त औंला उठाउने गरिँदैन । न्यायपालिकाका अङ्गका रूपमा रहेका न्यायाधीश,वकिल, अनुसन्धान एवम् अभियोजनकर्ताको भूमिकामा रहेको प्रहरी प्रशासन चुस्त नभएमा भने न्यायविधानमा समस्या सिर्जना हुन्छ। न्यायिक प्रक्रियामा शासनसत्ता तथा अन्य बाह्य पक्षको छाया पन्यो भने देशभित्र अराजकता, निराशा र अन्यायले टाउको उठाउन थाल्दछ। नेपालका सन्दर्भमा मानहानिको मुद्दा लगाई अदालत स्वयम्ले कारवाही गर्न सक्ने भएकाले न्यायपालिकाभित्रका विकृतिहरू सतहमै छुटाछुल्ल हुन पाउँदैनन् । यसको तात्पर्य न्यायपालिकामा भ्रष्टाचार छैन भन्ने चाहिँ पटककै होइन ।

पञ्चायती व्यवस्थाको चकचकी भएकै बेलामा पनि उपन्यासकारले न्यायिक क्षेत्रका अनियमितता, विकृति र विसङ्गतिलाई निकै कडा रूपमा उठाएका छन्। यसैले त उनी ढुक्कसँग भन्छन्,“...अदालतमा मुद्दा जानुको अर्थ हो घटीमा पाँच वर्षको अमूल्य समयलाई नष्ट गर्नु, त्यो पनि सानोतिनो मुद्दा भयो र भ्रगडियाले धेरै ताकेता गरे । होइन भने ...दसबिस वर्ष भनेको मामुली हो” (जङ्गम :) । हजुरबुबाको पालामा दर्ता भएका मुद्दाको तारेख बोक्ने नाति एउटा न्यायका लागि कति ठाउँमा अन्यायको सिकार बन्ने ? भन्ने चोटिलो प्रश्नको प्रहारबाट हाम्रो न्यायालय ‘ठिलो न्याय, अन्याय’कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तको बर्खिलापमा रहेको सन्देश दिएको छ । २२ वर्षअघि लोग्नेले मेरी स्वास्नी होइन भनेर घर निकाला गरेकी महिलाले १८ वर्षसम्म अदालत धाउँदा पनि न्याय नपाई “अब म के गरूँ, मरूँ”(जङ्गम : १२०) भनी पीडाको ज्वालामुखी ओकल्दा न्यायपालिकाप्रतिको आस्था विघटन हुन पुग्दछ । धनीमानीले धनकै बलमा न्यायपालिकालाई आफ्नो पक्षमा पार्न सक्ने अवस्था रहनु भनेकै हामी नागरिकमाथि वैधानिकरूपमा अन्याय गर्न छुट दिनु हो। न्यायपालिकाभित्रका ढिलासुस्ती, चलखेल र सेटिडले दिनानुदिन यस पवित्र संस्थाप्रतिको आस्था मर्दै गएको वर्तमानकै समेत यथार्थलाई सटिक रूपमा व्यङ्ग्य गर्न उपन्यासकार सफल देखिन्छन् । न्याय नै किनबेच हुने मुलुकमा कसैले पनि आफूलाई सुरक्षित ठान्न सक्दैन। द्विस्रक तत्त्वको भयले आक्रान्त नागरिक अनाथ र दीनहीन बनेर छटपटाइरहेका छन् भन्ने भावाभिव्यक्तिका लागि उपयुक्त पात्रका माध्यमबाट शनिबार परिच्छेदलाई आकर्षक, रोचक र घोचक तुल्याइएको छ । “नेपाली समाजभित्र आइपर्ने र देखिने विकृति, विसङ्गति, कुण्ठा, विवशता आदिको जीवन्त चित्रण गरेर सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, राजनीतिक, पुरातात्विक, न्यायिक आदिको धरातलीय अनुहारलाई वस्त्रहीन पारिदिएको छ । यो सन्देश मानवमात्रको पाथेय हो” (चटौत : ६१५) ।

५. निष्कर्ष

प्रयोगपरक ढाँचामा संरचित ‘कालो सूर्य’ उपन्यास शीर्षकदेखिनै आद्योपान्त व्यङ्ग्यचेतले ओतप्रोत छ । राज्य सञ्चालनका आधारहरूनै कलुषित भएपछि त्यसै जगमा बढेका र सिर्जना भएका नीति, नियम, संस्कार र

संस्कृति अकलुषित हुने सम्भावना नै रहँदैन । आस्थाका धरोहर बन्नुपर्ने नेपाली समाज तथा प्रशासनतन्त्रका हरेक एकाइ भ्रष्टाचार, अनियमितता र आर्थिक-सामाजिक अपारदर्शिताका चक्रव्यूहमा फसेकाले राहुकेतुको धुम्रबिम्बबाट जगच्चक्षु सूर्य नै खग्रास बनेजस्तै नेपाली परिवेश र वातावरण पूरैविसङ्गत बनेको छ। न्यायालय न्याय सम्पादनको सट्टा अन्यायलाई वैधता दिन, प्रशासन आफ्ना नागरिकमाथि विदेशीहरूको हैकम स्थापित गर्न, राजनेताहरू जनताका रगत-पसिनामाथि रजाइँ गर्न, व्यापारीहरूगैरव्यावसायिक बनी कालोबजारी र शोषण गर्न, विविध विशेष क्षेत्रका विज्ञहरू आफ्नो क्षेत्रमा घोटाला गर्न तल्लीन भएपछि राष्ट्ररूपी अस्थिपञ्जरको के अस्तित्व रहला भन्ने गम्भीर यक्षप्रश्नको उठानद्वारा असङ्गति, विकृति र विकारभित्रैबाट सुसङ्गत र सभ्य समाजको कल्पना गर्दछन् उपन्यासकार । मानव समाजका भित्रभित्रै हुर्कंदै गएका खराब वा राक्षसी प्रवृत्तिको भण्डाफोर गरी सदाचार, सहिष्णु र मानवीय मूल्यसम्पन्न कल्याणकारी राज्य संरचनाको कामना उपन्यासकारको गन्तव्य देखिन्छ । यसका लागि समाजमा महान् बडाको पगरी गुथेर आम नागरिकविरूद्ध कार्य गर्ने तत्त्वमाथि निर्ममतापूर्वक कलम चलाइएको देखिन्छ ।

कृतिव्यापी व्यञ्जना वा व्यङ्ग्यका माध्यमबाट असल आवरणभित्र लुकेका नग्न र वीभत्स प्रवृत्तिको भण्डाफोर गर्दै ग्रहणमुक्त, स्वच्छ र निर्मल सूर्योदयको उत्कट अभिलाषा र कामना विवेच्य उपन्यासको मूलभूत साध्य हो। वर्तमान समाजमा मौलाएका विकृति विसङ्गतिप्रति अनिच्छा, रोष र विद्रोह अव्यक्तार्थमा हाम्रो मौलिक पौरस्त्य संस्कृतिको पुनःस्थापनाको कामना पनि उपन्यासकारको अन्तर्मनको आकाङ्क्षा हो । यसैले त सम्पूर्ण असङ्गतिकै विच ॐ शिवं भूयात्मा लेखनीलाई विराम लगाएका छन् । सारा वातावरण भ्रष्टाचारमय भएका बेला सच्चरित्र, आदर्शजस्ता मानवीय गुणहरू लुप्त हुने तथा यी गुणसम्पन्न व्यक्तिहरू एकिलै जाने प्रचुर सम्भावना रहेका तथ्योद्घाटनसँगै आस्थाका केन्द्र भित्रभित्रै भत्कंदै गएका प्रसङ्ग र मानवका असङ्गत व्यवहारको व्यङ्ग्यात्मक शिल्पशैलीका माध्यमबाट सुसङ्गत भविष्यको कामना प्रस्तुत उपन्यासको वर्ण्य र उद्देश्य रहेको देखिन्छ। जुन उद्देश्य प्राप्तमा उपन्यास सफल पनि रहेको छ ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- केशरी, गीता, 'कालो सूर्य'भित्र प्रकाशको खोज,(सम्पा. मञ्जुश्री हरि), **कालजयी व्यक्तित्व भरत जङ्गम** (काठमाडौँ : भरत जङ्गम मोती-महोत्सव समारोह समिति २०६३), पृ.६४०-६४४ ।
- चटौत, आर. डी. प्रभास, 'कालो सूर्य : एउटा हाँक, एउटा क्रान्ति, (सम्पा. मञ्जुश्री हरि), **कालजयी व्यक्तित्व भरत जङ्गम** (काठमाडौँ : भरत जङ्गम मोती-महोत्सव समारोह समिति २०६३), पृ.५९६-६९६ ।
- जङ्गम, भरत, **कालो सूर्य** (दोसं.) इन्दिरा के.सी.: वाराणसी, २०५० ।
- त्रिपाठी, वासुदेव, कालो सूर्य सर्सती हेर्दा, (सम्पा. मञ्जुश्री हरि),**कालजयी व्यक्तित्व भरत जङ्गम** (काठमाडौँ : भरत जङ्गम मोती-महोत्सव समारोह समिति २०६३), पृ.६६४-६७१ ।
- बराल, ऋषिराज, **उपन्यासको सौन्दर्यशास्त्र**, ललितपुर : साझा प्रकाशन, २०५६ ।
- श्रेष्ठ, दयाराम, 'कालो सूर्य' भनेको खग्रास ?, (सम्पा. मञ्जुश्री हरि), **कालजयी व्यक्तित्व भरत जङ्गम** (काठमाडौँ : भरत जङ्गम मोती-महोत्सव समारोह समिति २०६३), पृ.६४७-६४८ ।
- सिवाकोटी, रमा, **उपन्यास सिद्धान्त र विजय मल्लको उपन्यासकारिता**, काठमाडौँ : भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स, २०६२ ।
- सुवेदी, राजेन्द्र, **नेपाली उपन्यास परम्परा र प्रवृत्ति**, वाराणसी : भूमिका प्रकाशन, २०५३ ।